

עומק הפשט עיונים ברש"י

על פי 'לקוטי שיחות' כרך טז

פ' שמות

הערות והארות יתקבלו בברכה בטל'
6882799-08 / 4125205-050
או במייל rizs@neto.bezeqint.net
ניתן גם להזמין לפרשיות נוספות

כל הזכויות שמורות

"ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף" (א, ח)
 "ויקם מלך חדש – רב ושמואל: חד אמר –
 חדש ממנש, וחד אמר – שנתחדשו גזירותיו":

מקור מחלוקת זו – במסכת עירובין¹. ושם הובאה מחלוקת זו בהמשך לעוד מחלוקות של רב ושמואל בפירוש הכתובים – בספר בראשית:

(1) "מערת המכפלה"²: "רב ושמואל. חד אמר – שני בתים זה לפנים מזה, וחד אמר – בית ועלייה על גביו. בשלמא למאן דאמר 'זה על גב זה' – היינו 'מכפלה', אלא למאן דאמר 'שני בתים זה לפנים מזה' – מאי 'מכפלה' ? שכפולה בזוגות".

(2) "ויהי בימי אמרפל"³: "רב ושמואל. חד אמר – 'נמרוד' שמו, ולמה נקרא שמו 'אמרפל' ? שאמר והפיל לאברהם אבינו בתוך כבשן האש ; וחד אמר – 'אמרפל' שמו, ולמה נקרא שמו 'נמרוד' ? שהמריד את כל העולם כולו עליו במלכותו".

ויש לומר, שבשלושת מחלוקות אלו נקודה משותפת – רב ושמואל נחלקו "לשיטתיה":

הראשון בכל מחלוקת, "חד אמר" [ובפשטות הוא רב], תופס לעיקר את "פירוש המלות", הבנת התיבה שלפנינו בכתוב, גם אם לפ"ז נצטרך לדחוק בתוכן הענין ;

1. נג, א.

2. חיי שרה כג, ט.

3. לך לך יד, א.

אולם השני בכל מחלוקת, "וחד אמר" [ובפשטות הוא שמואל], מכריע לפרש לפי תוכן הענין, אף אם אין הפירוש מתיישב יפה בהתייבה עצמה. וכדלקמן בפרטיות – לפי סדר הכתובים.

"נמרוד – גבור ציד לפני ה'"

המחלוקת בענין "אמרפל" ו"נמרוד":

בפרשת נח מונה הכתוב את בני נח לשמותיהם, ובתוך הדברים מזכיר את נמרוד – "וכוש ילד את נמרוד, הוא החל להיות גבור בארץ. הוא היה גבור ציד לפני ה', על כן יאמר כנמרוד גבור ציד לפני ה'. ותהי ראשית ממלכתו בבל, וארך ואכד וכלנה, בארץ שנער"⁴.

ובכן, נזכר כאן ש"נמרוד" בן כוש היה מלך בארץ שנער; אמנם בפרשת לך לך⁵, מסופר על מלחמת המלכים, והכתוב מתחיל שם: "ויהי בימי אמרפל מלך שנער". ומעתה מתעוררת הסתירה⁶ – בפ' נח נאמר ש"נמרוד" הוא שמלך בשנער, ואילו בפ' לך נזכר "אמרפל" בתור מלך שנער!

בזוה נחלקו רב ושמואל – כל אחד מיישב הסתירה לפי שיטתו:

"חד אמר" [רב], שראשית כל יש ללמוד התיבות כמשמען, וכשהכתוב מספר לראשונה – בפ' נח – "וכוש ילד את נמרוד", הרי הכוונה בזה היא להודיע שמו העצמי של בנו של כוש, ואין להעמיס כאן טעם מיוחד (כשם שלא ניתן טעם מיוחד לשמו של "כוש" אביו, ולשאר השמות שנזכרו בבני נח).

וזוה שאומר: "נמרוד שמו"; אמנם כשמגיעים לפעם השניה שנזכר "מלך שנער" – בפ' לך – ושם רואים ששמו הוא "אמרפל", אזי אין ברירה ובהכרח לפרש ששם זה השני הוא שם נוסף, שם התואר שניתן לנמרוד משום "שאמר והפיל לאברהם אבינו בתוך כבשן האש".

אולם "וחד אמר" [שמואל], לומד בדיוק להיפך – ששמו העצמי היה "אמרפל",

4. י, ח-י.

5. יד, א.

6. וראה רא"ם וגור אריה פ' לך שם.

כמו שכתוב בפ' לך, והשם "נמרוד" הוא השם הנוסף שניתן לו משום שהמריד את העולם כולו – משום שדוקא כך מתיישב יפה תוכן הענין:

כאשר הכתוב מזכיר את "נמרוד" – בפ' נח – הוא ממשיך ומספר מיד על מעשיו, שהוא היה "גבור ציד לפני ה'", על כן יאמר כנמרוד גבור ציד לפני ה'; ; אולם כאשר הכתוב מזכיר את "אמרפל" – בפ' לך – הוא מזכירו באופן סתמי, מבלי להזכיר איזה ענין מיוחד במעשיו.

ולכן, מסתבר יותר שהשם "אמרפל" הוא השם העצמי שלו שאינו דורש טעם מיוחד, ודוקא השם "נמרוד" הוא השם שנוסף לו כתוצאה ממעשיו – כפי שמוכן מהתוכן הכללי של המשך הכתובים.

"המכפלה" – הדגשה כפולה או סימן בעלמא?

המחלוקת בענין "מערת המכפלה":

"חד אמר" [רב], מדגיש את פירוש התיבות "מערת המכפלה", ולכן מפרש דהיינו שהיא "כפולה בזוגות" – כלומר: אברהם אבינו ביקש מערה זו משום "שהיתה המערה באופן זה מחזיק ברחבה לקבור שם ארבע זוגות"⁷, והדבר מתיישב היטב בלשון "מכפלה" שמדגיש את היות המערה עצמה "כפולה" ומתאימה לקבורת "זוגות";

ומטעם זה לא רצה לפרש שהמערה היתה כפולה במשמעות של "בית ועליה על גביו", כי לפ"ז הרי מדובר בשתי מערות נפרדות, שכל אחת מהן בגובה אחר, ואין שייכות מהותית ביניהן.

[ולהוסיף, שאם מדובר בבית העומד מעל הקרקע ויש בו שתי קומות, הרי קיום העליה תלוי בקיומו של הבית התחתון; משא"כ כשמדובר על מערות הנמצאות בתוך הקרקע, הרי המערה העליונה יש לה קיום מצד עצמה].

אמנם "וחד אמר" [שמואל], לשיטתו שמכריע לפי המשך ותוכן הכתובים, מעדיף לפרש כי המערה היתה "בית ועליה על גביו" – ולא ניחא ליה בהפירוש ש"כפולה בזוגות":

7. לשון הגור אריה חיי שרה שם.

דברי אברהם נאמרו בנוסח של בקשה ותחנונים – "אם יש את נפשכם לקבור מתי מלפני, שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צוחר ויתן לי את מערת המכפלה אשר לו". כלומר: אברהם עומד מצטער על פטירת אשתו שרה, ומבקש שיסייעו בידו בעת צרתו למצוא לה קבר מתאים;

ובכן, איך מתאים במצב כזה לדרוש ו"להתעקש" שרצונו דוקא ב"מערת המכפלה" המכילה שמונה קברים (ארבע זוגות)?! ...

ומכח קושי זה, בהכרח לומר – לשיטה זו – ש"המכפלה" אינו אלא סימן להמערה, שהיה בה ענין הכפל: "בית ועליה על גביו", ותו לא.

"מלך חדש" – למאי נפק"מ"?

ומעתה יש לבאר גם המחלוקת בפרשתנו – בפירוש הכתוב "ויקם מלך חדש". ובהקדים:

לכאורה, כל הסיפור אודות "ויקם מלך חדש על מצרים" – מיותר; דמכיון שהמטרה בכתוב היא לספר אודות הגזירות של מלך מצרים על ישראל, היה צריך להתחיל מיד ב"ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו הבה נתחכמה לו וגו'" – ולמאי נפק"מ אם היה זה "מלך חדש" אם לאו?

אך הביאור בפשטות, שבאם היה הכתוב מתחיל מיד לספר על הגזירה של מלך מצרים, היתה מתעוררת התמיהה: כיצד יתכן שפרעה יגזור גזירות על עם ישראל, בני משפחתו של יוסף, לאחר כל הטובות שיוסף גמל עמו ועם כל ארץ מצרים?! – ולכן מקדים ומספר: "ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף", שלפי זה תתיישב התמיהה האמורה.

ובזה הוא שנחלקו רב ושמואל – לשיטתם:

"חד אמר" [רב], שיש ללמוד התיבות כפשוטם – "ויקם מלך חדש על מצרים", קם מלך חדש ממש "אשר לא ידע את יוסף", ולכן יכול היה לגזור גזירות על עם יוסף.

אולם בכללות תוכן וענין הכתובים – אין פירוש זה מחוור:

אפילו בהיותו מלך חדש הרי בוודאי שמע על מעשי יוסף, שהביאו הצלה לכל

ארץ מצרים והיו בסך הכל בדור שלפניו; ועוד זאת, שמלך זה הרי אמר "אל עמו .. הבה נתחכמה לו" – ובוודאי שביין אנשי העם שאליהם דיבר היו כאלה שהיו נוכחים בעת מעשי יוסף וניצלו על ידו!

וזהו ש"וחד אמר" [שמואל], מפרש הכתוב באופן אחר:

לשיטתו, אין הסיפור אודות "ויקם מלך חדש" מאמר המוסגר [כדי להסביר כיצד יתכן שפרעה יגזור גזירות על ישראל, כמו שהוא לפי הפירוש הא'] – אלא פרט זה הוא חלק מסיפור הרשעות של פרעה:

כשם שתוכן המשך הכתוב הוא בסיפור מעשיו הרעים של פרעה שהרע והיצר לישראל, כך גם פסוק זה מתחיל ומספר ברשעותו הרבה – שאף שהיה זה אותו המלך עצמו שיוסף גמל עמו טובות וכו', מכל מקום "נתחדשו גזירותיו", ועשה עצמו כאילו "לא ידע את יוסף".

ונמצא, שגם כאן רב ושמואל לשיטתם: הראשון מכריע לפי פירוש התיבות – "מלך חדש" כפשוטו, והשני מכריע לפי ההמשך והתוכן הכללי – ולכן הוא מפרש "שנתחדשו גזירותיו".

"מהודו ועד כוש" – כמות או איכות

יש להוסיף ולפרש בדרך זו עוד מחלוקת שמצינו בגמרא בין רב ושמואל, במס' מגילה⁸ – בפירוש הכתוב שבתחילת מגילת אסתר, "הוא אחשורוש המולך מהודו ועד כוש שבע ועשרים ומאה מדינה":

"רב ושמואל. חד אמר – הודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם; וחד אמר – הודו וכוש גבי הדדי הוו קיימי, כשם שמלך על הודו וכוש כך מלך מסוף העולם ועד סופו".

"חד אמר" [רב], לשיטתו להדגיש פירוש המלות – מפרש את תיבת "עד" כפשוטה, שבאה להדגיש את המרחק בשטח; ולכן מפרש ש"הודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם", והחידוש "מהודו ועד כוש" הוא שאחשורוש היה מולך על כל השטח, מקצה זה עד הקצה השני.

אולם "וחד אמר" [שמואל], מכריע לפי ההמשך והתוכן הכללי בכתוב – ולכן הוקשה לו: הרי מיד לאחר מכן נאמר "שבע ועשרים ומאה מדינה", שבזה נכלל כבר כל העולם, ומה איפוא נתכוון לחדש ולהוסיף באומרו "מהודו ועד כוש"?

ולכן מפרש, שתיבת "מהודו" ועד (כוש) אין לפרשה כפירוש הפשוט של מרחק גדול, אלא שיש כאן הדגשה מיוחדת:

"הודו" ו"כוש" הן שתי מדינות סמוכות זו לזו, ומובן שכאשר מלך שולט בשניהם הרי מלכותו היא בתוקף גדול, מכיון ששתי המדינות קרובות אליו;

וזוהו החידוש, שגודל ותוקף המלוכה של אחשוורוש בכל העולם – "שבע ועשרים ומאה מדינה" – היה כמו התוקף שבמלוכה על שתי מדינות סמוכות כ"הודו" ו"כוש".

שיטת רש"י עה"ת

אמנם יש להעיר, ש"לשיטתיה" זה מתאים הוא בהמחלוקת דרב ושמואל כפי שהובאו בש"ס [הן אלו שהובאו כאן, והן במחלוקת נוספות];

אולם בשיטת רש"י בפירושו עה"ת (ונ"ך) משמע, שלשיטתו – בדרך פשוטו של מקרא – אין המחלוקת הנ"ל תלויה זו בזו.

וזכר לדבר, שרק בפרשתנו הביא רש"י את שתי השיטות והזכיר שרב ושמואל הם שנחלקו בהם, מה שאין כן בהמחלוקת האחרות:

(1) בהמחלוקת בענין "אמרפל" ו"נמרוד" – בפירוש רש"י לא הזכיר כלל שיש מחלוקת בדבר, ואדרבה: נראה מפירושו שנקט לעיקר כשתי השיטות יחד, היינו, שגם השם "נמרוד" ניתן לו מטעם מיוחד – בקשר עם המרידה בה', וגם השם "אמרפל" ניתן לו מטעם מיוחד – בגלל שאמר לאברהם "פול לתוך כבשן האש"⁹.

(2) בהמחלוקת בענין "מערת המכפלה" – מביא רש"י בפירושו על הכתוב את שני הפירושים, אולם אינו מזכיר (כמו בפרשתנו) שנחלקו בזה "רב ושמואל".

(3) בהמחלוקת בענין "מהודו ועד כוש" – מביא רש"י רק את הפירוש השני, ש"הודו" ו"כוש" היו מדינות סמוכות זו לזו, ולא הזכיר כלל את הפירוש הראשון.

9. ראה רש"י בפ' נח ולך שם, ובמפרשים על אתר. ואכמ"ל.

"ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף" (א, ח)
 "ויקם מלך חדש – רב ושמואל: חד אמר –
 חדש ממנו, וחד אמר – שנתחדשו גזירותיו":

ידוע שאין דרכו של רש"י בפירושו על התורה להביא דברי חז"ל בשם אומרם, מלבד כמה מקומות היוצאים מן הכלל; ואף בנידון דידן, מסתבר שרש"י הזכיר את שמותיהם של רב ושמואל, כדי לרמוז על ידי זה לתוספת ביאור בתוכן הפירושים:

בכמה מחלוקות של רב ושמואל בפירוש הכתובים, מוצאים אנו שרב נוקט לעיקר את פירוש התיבות – גם אם לפי זה יש קושי מסויים בתוכן הענין; ואילו שמואל מכריע לפי תוכן הענין, גם כשהדבר גורם לקושי בפירוש המלות עצמם.

"אשל", "גדול" ו"חדש" – כפשוטו או לא?

ומהדוגמאות לכך – מחלוקות נוספות של רב ושמואל, שהובאו – בהדגשת השמות – בפירוש רש"י למקרא¹:

(1) על הפסוק "ויטע אשל בבאר שבע"², מפרש רש"י: "רב ושמואל. חד אמר,

1. וראה לעיל סימן א – שקו"ט במחלוקות נוספות של רב ושמואל, שלא הובאו בפירוש רש"י עה"ת.

2. וירא כא, לג.

פרדס להביא ממנו פירות לאורחים בסעודה; וחד אמר, פונדק לאכסניא ובו כל מיני מאכל³.

רב נוקט לעיקר את הפירוש הפשוט של התיבות "ויטע אשל", שמשמעם נטיעת פרדס של פירות דוקא; ואילו שמואל מדגיש את תוכן ומשמעות הכתוב: בהמשך ל"ויטע אשל בבאר שבע" נאמר "ויקרא שם בשם ה' א-ל עולם" – וכיון שכן, מסתבר יותר שהקראת שם ה' בפי העוברים והשבים היתה (לא ע"י פירות לבד, אלא) ע"י "פונדק לאכסניא ובו כל מיני מאכל", שזה מעורר את העוברים והשבים לברך לה' "על כל הטובות הללו" (כפי שמבאר רש"י שם בארוכה, שאברהם היה מעורר את העוברים והשבים לברך לקב"ה על המאכל והמשתה כו').

(2) על הפסוק "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון"⁴, מפרש רש"י: "רב ושמואל. חד אמר בבנין וחד אמר בשנים".

רב נוקט לעיקר את הפירוש הפשוט של התיבות "גדול יהיה כבוד הבית" – שהבית עצמו גדול יותר בשטחו ("בבנין"); אולם שמואל מדגיש יותר את תוכן הענין, ומצד התוכן והמשמעות הרי כבודו של בית ה' מתבטא יותר באריכות שניו ("בשנים") מאשר בגודל שטחו הגשמי גרידא.

וכך בענינינו⁵:

רב לומד את התיבות כפשוטם – "ויקם מלך חדש על מצרים", מלך חדש ממש "אשר לא ידע את יוסף"; ואילו שמואל לומד "שנתחדשו גזירותיו", כי דוקא כך מובן תוכן הענין:

אם נפרש במשמעות של "מלך חדש" כפשוטו, הרי שעדיין אינו מוסבר כיצד גזר על ישראל גזירות – אמנם הוא היה חדש, אבל בוודאי שמע על מעשי יוסף שהיו בדור הקודם!

ולכן מעדיף שמואל לפרש, ש"נתחדשו גזירותיו" (אף שלפי זה עולה, שתיבות "מלך חדש" אינן כפשוטן ממש): הכתוב בא בזה לבאר את גודל רשעותו של פרעה,

3. ולהעיר שמחלוקת זו הובאה במקורות שלפנינו בשם ר' יהודה ור' נחמ"י, וחידוש הוא שרש"י מביא מחלוקת זו בשם רב ושמואל דוקא (ראה משכיל לדוד שנשאר בצ"ע). וע"פ המבואר בפנים וימתק, שהדבר מתאים לשיטתם הכללית של רב ושמואל.

4. חגי ב, ט.

5. ראה גם לעיל סימן א.

שעשה את עצמו כאילו לא ידע את יוסף וחיידש גזירות על ישראל.

"יגיע כפיך" – או הנאה מרובה

ועוד יש לפרש – בעומק יותר:

ידוע⁶, שעיקר עסקו של רב היה בדיני איסור והיתר ש'בין אדם למקום', ואילו שמואל עסק יותר בדיני ממונות ש'בין אדם לחבירו'. ומטעם זה נמנו וגמרו (בכורות מט, ב): "הלכתא כרב באיסורי, וכשמואל בדיני (בממונא)".

לפי זה יש לומר, שגם כאשר מדובר בפירוש המקראות (אף שאין זה נוגע להלכה למעשה) – הרי רב נוטה לפרש את הכתובים מתוך הדגשה על 'בין אדם למקום' ("איסור"), ואילו שמואל מדגיש את ה'בין אדם לחבירו' ("ממון").

וכפי שנראה גם בדוגמאות הנ"ל:

(1) בפירוש "ויטע אשל בבאר שבע" ("רב ושמואל. חד אמר, פרדס להביא ממנו פירות לאורחים בסעודה. וחד אמר, פונדק לאכסניא ובו כל מיני מאכל"):

רב, שהתעסק בעיקר בעניינים של 'בין אדם למקום', מדגיש שהיה במעשה אברהם ענין של עבודה והתמסרות נפשית – "נטע פרדס להביא ממנו פירות לאורחים". כלומר: אברהם לא הסתפק ברכישת "כל מיני מאכל" ממקומות אחרים, אלא הוא בעצמו נטע את הפרדס, כך שהפירות שנתן לאורחים היו שייכים אליו מתחילה ועד סוף, באופן הכי שלם. והיינו, שאברהם התייחס לענין זה של "ויטע אשל" ע"ד הקרבת קרבן לקב"ה, ולכן טרח לתת מיגיע כפיו ממש, מהיבול שהוא עצמו יגע וטרח בו.

אולם שמואל, שהתעסק בעיקר בעניינים של 'בין אדם לחבירו', מדגיש דוקא את ההנאה בפועל שנהנו העוברים ושבים ממעשיו של אברהם ('בין אדם לחבירו'), ולכן מפרש ש"ויטע אשל" הוא "פונדק לאכסניא ובו כל מיני מאכל". כלומר, אברהם חשב במיוחד על טובת העוברים ושבים והשתדל במיוחד לגרום להם נעימות והרחבה, ולכן דאג להם (לא רק לפירות, אלא) ל"פונדק ובו כל מיני מאכל", מכל הסוגים ומכל המינים.

6. רא"ש בבא קמא פרק ד ס"ד.

2) בפירוש "גדול יהיה כבוד הבית הזה" ("רב ושמואל. חד אמר בבבלי, וחד אמר בשנים"):

רב מדגיש את הצד של 'בין אדם למקום', את הענין של השראת השכינה – וזה מתבטא בגדולתו של הבנין, שהיה רם וגבוה, דבר שמבטא קדושה יתירה; ואילו שמואל מדגיש את הצד של 'בין אדם לחבירו', את ה"הנאה" של בני ישראל מן הבית – וזה מתבטא באריכות שניו, שבני ישראל זכו לאורו בפועל שנים רבות יותר.

גאוותן מרושע – או כפוי טובה?

ובדרך זו יש לפרש גם בעניננו:

הנה לכולי עלמא, כוונת הכתוב כאן היא להזכיר רשעותו של פרעה (שהרי אפילו אם היה זה "מלך חדש ממש", לא יתכן שהוא לא שמע אודות מעשיו ותוקפו של יוסף בדור הקודם, ואם כן בוודאי שיש רשעות מצידו בהנהגתו עם בני ישראל); והשאלה היא, באיזה פרט היה עיקר רשעותו?

שמואל סובר, שלא היה זה מלך חדש ממש; היה זה אותו המלך, אלא "שנתחדשו גזירותיו". ולפי פירוש זה היתה עיקר רשעותו בתחום של 'בין אדם לחבירו': מלך זה היה צריך להיות אסיר תודה ביותר כלפי יוסף, שסייע בידו וכו', וכו', והתנהג בכפיות טובה גדולה, כמובן⁷;

אולם בתחום של 'בין אדם למקום' לא היתה רשעותו כה גדולה, כי היתה לו אמתלא כלפי שמיא (לפי דעתו): בני ישראל באו בגבולו – הוא זה שנתן להם את ארץ גושן לאחוזתו – וקיבלו מלכותו, היינו שמן השמים מסרום בידו לעשות בהם כרצונו [ובפרט שיעקב עצמו נתן לו כבוד מלכות⁸].

אולם רב סובר שהיה זה מלך "חדש ממש", כי דוקא לפי זה מובנת גודל רשעותו 'בין אדם למקום': אמנם יוסף לא הטיב עמו באופן פרטי, כך שאין כאן כפיות טובה כה גדולה (בתחום של 'בין אדם לחבירו'), אבל כיון שבני ישראל הגיעו למצרים עוד לפני שנעשה מלך, אין לו שום אמתלא והצדקה כלפי שמיא לרדות בהם; ונמצא איפוא, שהעזות והחוצפה שלו, גאוותו וגסות רוחו היו גדולים ביותר:

7. וראה רבינו בחיי כאן.

8. ויגש מז, ז–י"ד ובפרש"י.

אם היה הוא המלך שקיבל את בני ישראל במצרים, היתה יכולה להיות לו אמתלא, כי כשם שהשליטה בידיו להכניס את ישראל למצרים, כך השליטה בידו לגזור עליהם גזירות ולהרע להם; אולם כיון שהיה זה מלך חדש, ובני ישראל הם כבר תושבים במצרים מימים ימימה, עוד לפני התחלת מלכותו – מנין לו האומץ והעוז להתחיל ולהרע להם? ! אין זאת אלא שלא היתה למלך יראת שמים כלל, והיה גבה-לב באופן ד"אני ואפסי עוד".

ומסיימים בטוב.

(חלק טז – שמות א)

לע"נ

הרה"ח ר' אלהנן יהודא לייב
ב"ר שמואל יצחק

רייצעס

נלב"ע י"א כסלו תשמ"ג

וזוגתו

מרת שיינדל

ב"ר יעקב יוסף

נלב"ע ח' טבת תשנ"ד

*

תנצב"ה